

BO'LAJAK PEDAGOG VA PSIXOLOGLARDA NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA KOMMUNIKATIV SIFATLARNING O'RNI

Tuxtayeva Mehriyo Shavkatovna

Nizomiy nomidagi TDPU o'qituvchisi

Rasulova Lobarxon Davron qizi

*Nizomiy nomidagi TDPU Pedagogika va
psixologiya fakulteti pedagogika yo'nalishi
talabasi*

Annotatsiya: ushbu maqolada bo'lajak pedagog va psixologlarda nutq madaniyatini rivojlantirishda kommunikativ sifatlarning ahamiyati tahlil etilgan bo'lib, yoshlarga ta'lim-tarbiya berishdagi muammolar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: pedagogika, psixologiya, talaba, kommunikativlik, nutq, nutq madaniyati.

Yoshlarga ta'lim–tarbiya berishning murakkab vazifalarini hal etish o'qituvchilarning kasbiy mahoratini, iste'dodi, tajribasi va madaniyati hozirgi zamon pedagogik texnologiyalarini qo'llashi, o'quvchilarni o'zaro faollikka olib kelishiga bog'liqdir. Har bir pedagog shuni doimo hisobga olishi va esda tutishi lozimki, dars o'quv-tarbiya jarayonining asosiy shaklidir. Dars jarayonida har tomonlama rivojlangan shaxsni tarbiyalashga e'tibor qaratiladi, birinchi navbatda bu amalga oshiriladi.

Nutq madaniyati tushunchasi, uning tilshunoslikda paydo bo'lishi, nutq madaniyati tushunchasi haqida rus tilshunoslari fikrlari, to'g'ri nutq va nutq madaniyati, "Yaxshi nutq" tushunchasi, yaxshi nutq va uning sifatiy belgilarini o'rganish nutq madaniyatining asosiy vazifasi ekanligi bilan izohlandi.

Nutq madaniyatini egallashda mustaqil shug'ullanishning o'rni va ahamiyati: tilga diqqat qilish, o'zbek adabiy tilining asosiy qonun va qoidalarini o'rganish, ulardagi nozik o'rinlarni o'zlashtirish, nutq madaniyatini egallashda badiiy adabiyotning, televidenieva radio nutqining, gazeta va jurnallar tilining ahamiyati. Notiqlik san'ati sirlarini egallashga intilish, atoqli notiqlarning tajribalarini o'rganish va ularga taqlid qilish usullari. O'qituvchining pedagogik faoliyatida nutq texnikasini egallash muhim ahamiyatga ega. Buning uchun bo'lajak o'qituvchi avvalo nutq sirlarini, uning o'quvchilar bilan bo'ladigan muloqotda ta'sir kuchini puxta bilishi kerak. Nutqning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish uchun, nutq texnikasiga oid talablarni bilish lozim. Bu talablar nutqning mantiq jihatdan to'g'ri, aniq, chiroyli, yorqin va maqsadga muvofiq bo'lishidir.

Til me'yorlari - bu ijtimoiy -nutqiy amaliyot (badiiy adabiyot, o'qimishli kishilar nutqi, sahna nutqi, radio va h.k.)da umum tomonidan qabul qilingan talaffuz, grammatika va so'z qo'llash qoidalaridir. Ammo yuksak nutq madaniyati faqatgina til me'yorlariga amal qilishdangina iborat emas. U ayni paytda o'z fikrini ifodalashning nafaqat aniq vositasini, balki eng ommabop (ya'ni eng ta'sirchan) va jo'yali (ya'ni ayni vaziyat uchun eng muvofiq va, demakki, uslub nuqtai nazaridan o'rniga tushgan) vositalarini ham topa olish mahoratini ham o'z ichiga oladi."Nutqning to'g'riligi uning markaziy sifati bo'lsa -da, nutqiy madaniyatni mazkur sifatning bir o'zi bilan ta'minlash aslo mumkin emas. Shubhasizki, har qanday to'g'ri nutq ham aniq yoki jo'yali, sof yoki boy bo'lmaydi, umuman, yetarli ta'sirchanlik quvvatiga munosib bo'la olmaydi. Shuning uchun ham nutq madaniyati muammolarini tadqiq etish bilan shug'ullangan bir qator tilshunoslar nutq madaniyatining ikki bosqichini farqlash maqsadga muvofiqligini ta'kidlaydilar. Masalan, L.I.Skvortsov umumiy "nutq madaniyati" tushunchasini adabiy tilni egallash va undan foydalanishning ikki bosqichini ifodalovchi "nutqning to'g'riligi" va "nutq madaniyati" tarzida ikki qismga ajratish lozimligini ta'kidlarkan, ularga shunday izozh beradi: "Birinchi, quyi bosqich nutqning to'g'riligidir. To'g'rilik haqida biz adabiy nutq va uning me'yorlarini egallash jarayonida gapiramiz. Variantlarni nutqning to'g'riligi haqidagi baholash: to'g'ri - noto'g'ri, ruscha ifoda - ruscha ifoda emas va h.k... Nutqning to'g'riligi mohiyatan maktab ta'limining predmetidir. O'rta maktab dasturi umumiy tarzda to'g'ri nutq (ko'proq grammatika sohasida) malakasini shakllantirishni ko'zda tutadi¹

Nutqning kommunikativ sifatlariga quyidagilar kiradi:

- Nutqning to'g'riligi;
- Nutqning aniqligi;
- Nutqning tozaligi (sofli);
- Nutqning mantiqiyliigi;
- Nutqning ta'sirchanligi;
- Nutqning maqsadga muvofiqligi.

Ma'lumki, nutq juda murakkab hodisa sanaladi. U so'zlovchi yoki yozuvchi tjmonidan shakllantirilgan matnning tashqi ko'rinishidir. U til bajaradigan ijtimoiy vazifalarni aks ettiradi va birgina til hodisasi bo'lishi bilan chegaralanmaydi. U

¹ Azimova M. Madaniy nutqning asosiy kommunikativ sifatlari.tafakkur manzili,2022.

o'zida ifodalangan fikrlar mazmuniga ko'ra ruhiyat, nafosat hodisasi hamdir. Ma'lumki, tildagi etiket ifodalovchi lisoniy vositalar kommunikatsiya jarayonida ma'lum bir uslubiy vazifani bajaradi. Etiket deyilganda jamiyatda, ijtimoiy grupp va sh.k.da qabul qilingan o'zaro muomala qoidalari majmui tushuniladi. Shunga ko'ra muloqotchilarning nutq jarayonida nutq qaratilgan shaxsning jamiyatda egallab turgan ijtimoiy mavqei, oilaviy, kasbiy jihatdan yaqinligi kabi jihatlarni ham hisobga olishi ular tomonidan qo'llanilgan til birliklarining tanlab olib ishlatilishiga, emotsional - ekspressivlik kasb etishiga olib keladi. Suhbatdoshlar o'rtasidagi muloqotning qanday xarakterda ekanligi, muloqot mavzusiga bog'liq holda tilning aloqa, xabar yoki ta'sir etish vazifalari namoyon bo'ladi. Bu vazifalar muloqot jarayonida qo'llaniluvchi lisoniy birliklar vositasida yuzaga chiqadi. Tilda mavjud bo'lgan lisoniy birliklar, xususan, munosabat ifodalash xususiyatiga ega bo'lgan leksik va frazeologik vositalarning qo'llanilishi, avvalo, nutq ishtirokchilarining milliy xususiyatlari bilan, ya'ni ularning an'analari va urf-odatlarini, dunyoqarashi, e'tiqodi, tafakkuri kabi etiket ifodalovchi jihatlari bilan chambarchas bog'liq. Har bir millatga xos bo'lgan etiket ifodalovchi xususiyatlar xotin-qizlar nutqida yaqqol namoyon bo'ladi. Xotin-qizlar nutqiga xos bo'lgan soddalik, shirinso'zlik, xushmuomalalik, ta'sirchanlik kabi jihatlari asrlar davomida puxtalangan, silliqlangan va qat'iy odat tusiga kirib qolgan xususiyatlar hisoblanadi.

Kommunikatsiya jarayonida dastlab nutq ishtirokchilari o'rtasida aloqani ta'minlash, ma'lum bir voqea-hodisa to'g'risida xabar etkazish ko'zda tutilgan bo'lsa-da, buning zamirida nutq qaratilgan shaxs ta'sir etish maqsadi yotadi. Shu boisdan muomala kishi nutqiy faoliyatining hamma sohalariga birday aloqador bo'lgan, ularni qamrab oluvchi ijtimoiy kategoriya hisoblanadi. Kommunikatsiya jarayonini tashkil etuvchi muhim komponentlar so'zlovchi va tinglovchi, ya'ni nutq qaratilgan shaxs hisoblanadi. Muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan ishlarda kommunikatsiya jarayoniga ta'sir etuvchi ichki va tashqi birliklar ham asosiy komponentlar sifatida qayd qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jo'raev T.T, Halimov S.G. nutq madaniyati. Samarqand 2021.
2. Hamidov A. Nutq madaniyati. Termiz 2013.
3. Azimova M. Madaniy nutqning asosiy kommunikativ sifatlarini tafakkur manzili, 2022.